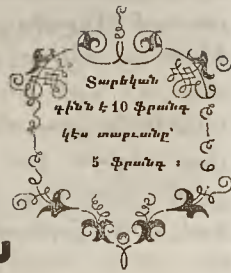

ԵՌՄՄՄՄ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 16.

1863

Ձ. ՀԱՏՈՐ

ԱՐՈՒՆԵՍԱԿԱՆ

Անցեալ տարուան Դոկտոմբի հոմմայիսարհական արտոնտոյից տեսարանին վրայ ընդհանուր տեսութիւն:

Լտեղիքն ու ոգեւոր ըմպելիքը կը կազմէին արուեստից տեսարանին նորորդ բաժինը, որն որինչպէս կ'ենթադրուի թուոյ անհատներու կողմանէ՝ ամենէն բազմաթիւն էր, բայց Ամերիկայի բերքերուն դուրս մնալովը, 1851ին ակնահաճոյ պէսպի-

սութիւնը կը պակսէր: Երեքհազարէն աւելի միայն գործածական տնկերու օրինակներ տեսքի հանուած էին: Հոս Գաղղիայի բաժինն ամենէն աւելի աչքի կը զարնէր. ամէն մէկ գաւառ՝ իր երկրին բերքերուն գեղեցիկ ճաշակով կարգի դրուած ժողովածոյքովը ներկայացուած էր: Գաղղիայէն անմիջապէս ետքը կու գար, ամենուն ակնկալութենէն դուրս, Սպանիա, իր գրեթէ 700 հանդիսահաններովը, որն որ նոյն երկրին զարմանալի բերքութեան ու ճարտարութեանց մէջ յառաջ երթալուն ակներեւ ապացոյց մըն է: Բորւ գուկալ ալ աս մասին մէջ իրեն պատշաճ ու վայել կերպով ներկայացուած էր. նոյնպէս մեծին Բրիտանիայի միացեալ թագաւորութեան բերքերը շքեղ ու վայելուչ օրինակներով տեսքի հանուած էին: Սկովտիական ու Անգղիական ցորենին դիմացը՝ Աւստրալիայի ու Մաճառստանի ցորենն արժանաւոր հակառակորդ ելան. նոյնպէս Սիւեդիական գարին՝ անգղիականը լաւութեան կողմանէ կը գերազանցէ: Հալէդի ծառաբուն ըսուած ցորենը, աւելի արուեստական հնարք կամ խաբէութիւն, քան թէ իրական բան կ'երեւայ: Սակայն այնչափ աւելի մեծ մտադրութեան արժանի են՝ Նորուեգիայի հիւսիսային ծայրէն խըրկուած ցորենի տեսակները: Հոն գարին, հաճարը,

գետնախնձորը, որուն ու շաղգամը՝ 70 աստիճանի, իսկ ամարուան ցորենը՝ 67 աստիճանի տակ կը հասնին:

Սակայն ինչ տարբերութիւն կայ աս հիւսիսային բերքերուն ու բոցաշունչ Ափրիկէի արգասիքներուն մէջ, որոնք Ալճէրիի բաժնին մէջ դիմացնիս կ'երևն: Գաղղիայի աս մշտադալար գաղթականութիւնը, կերեւալ թէ հին ժամանակներն ունեցած՝ Եւրոպայի համբարանոց ըլլալու պատիւը՝ նորէն ձեռք բերել կ'ուզէ: Ալճէրիի բաժինը շատ կողմանէ մտադրութեան արժանի էր. բայց առանձինն ուշագրութեամբ կը զննէին Անգղիացիք գրեթէ 60 հանդիսահաններէ խրկուած զանազան բամբակի տեսակները. նոյնպէս ցորենը, բանջարեղէններն ու ծխախոտը շատ գերազանց ու յարգի է: Եթէ Ալճէրի արդէն հիմայ Եւրոպայի մայրաքաղաքներուն ձմեռուան տօնավաճառներուն՝ ծնեբեկ, ընդաւոր կազմը եւ ուրիշ ընդհանրութիւններ կը մատակարարէ, պիտի գայ ժամանակ մը, մանաւանդ եթէ հաղորդակցութիւնն աւելի դիւրինալու եւ յաճախելու ըլլայ, որ Եւրոպայի պարտեզպանները ետեւէ պիտի չխնան ջերոցներու մէջ մեծ աշխատութեամբ ու արտաքոյ կարգի ծախքով բանջարեղէն հասցընելու, երբ որ Ափրիկէ նոյնն իրենց աւելի ընտիր տեսակաւ ու դիւրագին կը մատակարարէ:

Ջանազան ընտիր ալիւրի տեսակներ յառաջ բերող երկիրներու մէջ առաջին տեղը կը բռնէ Աւստրիա, ուր ալիւր շինելու արուեստը չսուած բարձր կատարելութեան հասած է: Ամենէն աւելի պանծալի յիշատակութեան արժանի է՝ Փրակայի քարալիւր ըսուածը, որն որ զօրաւոր քարերու մէջ աղացած ալիւր մըն է, եւ առանց պատատելու ամէն տեղ կրնայ խաւրուիլ, եւ նոյն իսկ ամենէն տաք երկիրները տարիներով կը դիմանայ:

Հաքարն ալ պակաս չէր. դրսի գաղթականութիւններէն զատ՝ նոյն իսկ Մաճառստան եղէգի շաքարի օրինակ մը խաւրած էր: Մաքսի ընկերութեան ճակնդեղի շաքարը, Գաղղիայի ու Աւստրիայի համեմատութեամբ՝ շատ քիչ ներկայացուած էր: Վերջի տեղութեանէն մասնաւոր յիշատակութեան արժանի են Պր Սինա Մաճառստանէն ու Պր. Ռոպէրդ Մո-

բաւիայի Սէէլովինգ քաղաքէն: Ետքինին շաքարի գործատունը, աշխարհքիս ամենէն մեծ գործատուներէն մէկն է: Նոյն գործանոցը ձմերուան վեց ամիսները 60,000,000 լիտր ճակնդեղ կը գործածէ, 10,000,000 լիտր անգործ կամ թուխ շաքար կը զտէ, եւ շաքարին չափազանց մասէն կամ շարաբէն 10,000 մար կամ 6000 հարիւրալիտր 950/0 գինւոյ ոգի կը հանէ: Չմեռը՝ 800, իսկ ամառը՝ 300 բանուոր գործատան մէջ շարունակ կը բանին, դաշտի վրայ գործողները մէկտեղ չհաշուելով: Ընդհանրապէս Աւստրիա աս բաժնին մէջ մեծ յաջութանակներ ստացաւ ու ամենէն զարմանք ու գովութիւն ընդունեցաւ:

Մինչեւ հիմայ Անգղիացիներն իրենց գարեջրոյ գործատուներուն մեծութեան վրայ կը պարծէին, սակայն արուեստից տեսարանին մէջ իմացան որ Աւստրիայի մէջ, եւ ի մասնաւորի Աիէննայի մօտերը, Գլայնշվէխադ ըսուած տեղը գարեջրոյ գործատուն մը կայ, որն որ թէ մեծութեամբ ու թէ ընդարձակութեամբ Անգղիայիները կը գերազանցէ: Աս ընդարձակ գործատան մեծութիւնը մարդ կրնայ իմանալ երբ որ մտածէ, որ միայն շէնքը վեց աւստրիական արտավար տեղ կը բռնէ, իսկ ստորերկրեայ գետնափորը՝ չորս աւստրիական արտավար ընդարձակութիւն ունի: Աս գործատան մէջ, ամէն օր 3500 մար գարեջուր կը շինուի, եւ նոյն գործատունը 1860ին տեղութեան 834,000 ֆիորին տուրք վճարած է, որն որ շատ միլիոններու մօտք կ'ենթադրէ:

Ասկէ նուազ գովութեան արժանի չեն, Աւստրիայի զանազան տեսակ գինիները: Գաղղիայէն ետքը, Աւստրիա ամենէն շատ ու ընտիր տեսակ գինիներ կ'ելլեն: Արդէն 1855ին Փարիզի արուեստից տեսարանին մէջ Աւստրիայի զանազան գինւոյ տեսակները մեծ զարմանք պատճառած էին. իսկ վերջին արուեստից տեսարանին մէջ անկէ աւելի բազմազան գինիներ հանդէս հանուած էին: Ասոնցմէ գլխաւորներն են՝ Ստորին Աւստրիայէն Կրինցինկի, Նուսպերկի, Գլոսդեռնայպուրկի, Վայտլինկի ու Գալէնպերկի գինիները: Մորաւիա, Գաղմատիա ու Խաւադաստան ալ ընտիր գինիներ կը մշակուին. ետքի երկրէն յիշատակութեան արժանի է՝ Ակրամի Սվէգի Տհու ըսուած գինին: Սակայն ասոնց ամենուն վրայ ստուեր մը կը ձգէին Մաճառստանի զանազան տեսակ գինիները, իրենց գլուխ ունենալով Գոգայի անզուգական գինին, իր ստորակարգեալ տեսակներովը:

Աս բաժնին հետաքրքրական բաներէն մէկն էր, Բրէվոյ Գաղղիացւոյն այլեւայլ թուշոց կերի փորձերուն ժողովածոյքը: Վերջիշեալ Գաղղիացին զարմանալի ճշգրտութեամբ ու չհաւատալի յարատեւութեամբ քանի մը տարիէ վեր թուշոց ստամբսը քննած, եւ անոնց բովանդակած տնկային կամ կենդանական մնացորդները՝ մանրագէտի միջնորդութեամբ զննած է: Աս տարբեր, իրարմէ բաժնուած նիւթերը, չորացուած ու խաւաքարտի վրայ կպցուած են, որով

մարդ մէկ հայեցուածքով կրնայ տեսնել թէ որ միջատները ջնջելու համար ինչպիսի թուշոններու կը կարօտինք: Նոյն մարդը նաեւ մշակութեան օգտակար ու փնասակար կենդանիներու հաւաքածոյք մը հանդէս հանած էր: Վերջապէս աս բաժնին տեսնելու արժանի բաներէն մէկն էր, Գաղղիայի՝ օտար երկիրներէ բերուած անասուններն Եւրոպայի մէջ օգտավարժելու կամ տեղավարժելու համար կազմուած ընկերութեան, մինչեւ հիմայ յառաջ բերած արդիւնքները:

Չորրորդ բաժնին մէջ դիմացնիս կ'ելլեն, արուեստներու մէջ գործածուած՝ տնկերէ ու կենդանիներէ հանուած նիւթերը: Աս մասին մէջ տակաւին շատ պակասութիւններ կ'երեւան եւ ի մասնաւորի Գերմանիա կրցածին ու բաղձացուածին չափ բան խաւրած չէ: Ասիկայ աւելի յայտնի կ'երեւայ բուրգերու մասին մէջ, որուն ամենէն ազնիւը Գերմանիա կ'ելլէ: Բրուսիական Սիլեզիայէն, որն որ խաշնաբուծութեան հայրենիքն է, խիստ քիչ բուրգի օրինակներ խաւրած էին, որոնց մէջ Լիբզի քաղաքէն եկածներն ամենէն ազնիւներն էին. սակայն Պոհեմիա ու Մորաւիա ալ բուրգին որակիսութեան կողմանէ Պրուշի գրեթէ կը հաւասարէին, իսկ թուշո շատութեամբ զանոնք կը գերազանցէին: Գաղղիա ալ ընտիր բուրգի օրինակներ հանդէս հանած էր: Բայց ամենէն աւելի մեծ զարմանք կը պատճառէին Աւստրիայէն եկածները: Ալճերի բուրգն ալ մեծ ընդունելութիւն գտաւ. շատ անուանի է նաեւ հոն տեղուան մետաքսը:

Ընդհանրապէս մետաքս բերող զանազան գերու արտաքոյ կարգի բազմութիւն մը հանդէս հանուած էր. Լիոնէն միայն 150էն աւելի զանազան տեսակ խոզակներ կամ բոժոժներ խաւրուած էին: Գաղղիա մէկ քանի տարւան մէջ մետաքսի թրթուրներու բոյծը շատ մեծ յառաջդիմութիւն ըրած է, ինչպէս յայտնի կը տեսնուի, Կէրէն Մէնըվիլին ժողովածոյքէն, որն որ առաջին անգամ նոյնը Գաղղիա խոթելու պատճառ եղած է: Սակայն Իտալիայի չգործուած մետաքսը, մինչեւ հիմայ տեղ մ'ալ իրեն նմանը չունի:

Շատ մեծ զարմանք կը պատճառէին նաեւ հնդկ ընկուզի ծառին մանրաթելներէն կամ մազմզուկներէն շինուած փսիաթներն ու պարանները, որոնք թէպէտ յառաջ ալ ծանօթ էին, սակայն հիմայ չկարծուած բարձր կատարելութեան հասած են:

Նոյնպէս հետաքրքրական ու մինչեւ հիմայ արուեստից տեսարաններու մէջ չտեսնուած բան էր գտնողին անուամբը Բարսէն անուանեալ նիւթը: Աս զարմանալի նիւթը, բլորակերպի ու տղենոյ իւղի բաղադրութիւն մըն է, որն որ եղջիւրի պէս կարծր է, բայց միանգամայն կաշւոյ պէս գիւրաթեքութիւն ունի, այնպէս որ ամէն բանի կրնայ գործածուիլ. կը հալեցուի, կը ծեծուի, կը կտրուի, կը գունաւորուի եւ

այլն, եւ աս ամէն առաւելութեանց վրայ նաեւ մաշկաճղճէն (gutta serena) աւելի դիւրագին կրնայ ձեռք բերուիլ: Եթէ աս ամէն յատկութիւնները ստուգուելու ըլլան, ան ատեն բարեկեցիկ արուեստաւորներու առջեւ մեծ ասպարէզ կը բանայ, որուն վրայ իրենց ամէն կերպ ճարտարութիւնը կրնան ցուցնել:

Ասով չորրորդ բաժնին տեսութիւնն ըստ բաւականին սպառած կը համարինք, ուստի եւ կ'անցնինք հինգերորդ բաժնին, որուն մէջ վայրաշարժ մեքենաները, կառքերն ու շոգեկառքի կազմածները հանդէս հանուած են: Անգղիա՝ ութը, Գաղղիա՝ երեք, Բելգիա՝ մէկ, իսկ Գերմանիա չորս վայրաշարժ մեքենայ խաւրած էին: Աս ետքինները՝ թէ կազմութեան թէ գործուածքին կողմանէ Անգղիայիներէն վար չէին մնար: Ամենէն մեծը՝ Պերլինի Պորսիկ առուն կերտարանապետին գործանոցէն եկած էր, որն որ հիմայ բոլոր աշխարհքիս մէջ վայրաշարժ մեքենայ շինելու մէջ առաջին գործարանն է, եւ տարին գրեթէ 1050 հատ տեղաշարժ մեքենայ կը շինէ: Ասոր դիմացն ըստ մասին կ'ելլեն Խէմից քաղաքէն եկած լեռան վայրաշարժ մեքենաները, եւ Աւստրիայի տէրութեան երկաթուղոյ ընկերութեանն խաւրուած ձեպընթաց կառքերու համար շինուած կրկին վայրաշարժ մեքենան: Սակայն Անգղիա շոգեկառքի ու ընդհանրապէս երկաթուղոյ վերաբերեալ կազմածներէն շատ ու ընտիր գործուածներ հանդէս հանած էր: Միջոցորտական օդով շարժող շոգեկառքի մը օրինակը, որն որ կրնար բանեցուիլ, մեծ զարմանք ու հետաքրքրութիւն պատճառեց:

Վեցերորդ բաժինը հասարակ ճամբաներու կառքերը կը բովանդակէր: Աս մասին մէջ ալ Անգղիա ամենէն աւելի գործուածք տեսքի հանած էր, որոնք նաեւ ամենէն ընտիրն էին: Թէպէտ Անգղիայի կառքերը Գաղղիայի կառքերուն շքեղութիւնն ու վայելչութիւնը չունին, եւ ոչ ալ ձեւին ազնուութեան կողմանէ Վիեննայի կառքերուն կը հաւասարին, սակայն թէ առանձին մասերուն եւ թէ ամբողջ կառքի մը ճարտար շինուածքին մէջ նշանաւոր ու մէկիկ են: Վիեննայէն միայն մէկ կառք խաւրուած էր, որն որ չէր կրնար Աւստրիայի կառաշինութեան արուեստին աստիճանը ցուցնել: Վիեննայի ճամբորդութեան թեթեւ վաշերը մեծ անուն ունին, թէ թեթեւ շինուածքին ու թէ աժան գնոյն համար, եւ գլխաւորաբար Գանուբի իշխանութեանց, Տաճկաստանի ու Ռուսաստանի մէջ կը ծախուին. 1860ին 1300 նոյն տեսակ կառքեր, եւ գրեթէ նոյնչափ մ'ալ հասարակ կառք գրսի երկիրները խաւրուեցան: Բրուսիայէն՝ չորս, իսկ Գաղղիայէն՝ ութը հանդիսի կառքեր տեսքի հանուած էին, նոյնպէս Բելգերսպուրկէն եկած ութը հանդիսի կառքեր կային, որոնց սքանչելի գործուածքը կը ցուցնէ թէ արեւմտեան Եւրոպայի աս ճիւղին մէջ ունեցած ճարտարութիւնը Ռուսք շատ յաջողութեամբ վաստակած են:

ՎԵՐԱԳՐԵԼԻ

Իտալիայի համառոտ պատմութիւնը:

Ը.

Իտալիայի մէջ դադողական մեծ յեղափոխութեան տոնէն սկսեալ պատահած դէպքերը:

Բ. Մ. Ն. Ո. Յ.

1815—1850

Ինչպէս յառաջագոյն բոլոր, Վիեննայի աքաղաղութիւնը, Իտալիայի այլ եւ այլ տէրութեանց իշխանութիւնը նորոգած ու հաստատած էր, ամէն մէկ տեղւոյն մերժուած օրինաւոր իշխանն իր գահը դարձնելով: Թողութիւն աս ըրած ատենը, նոյն թերակղզւոյն վրայ տէրութեանց միութեան կապ մը կամ միապետութիւն մը հաստատելու փոյթ չէր տարած. ուստի Իտալիայի այլ եւ այլ մասերն այլ եւ այլ իշխողաց տակ ու այլ եւ այլ տեսակ կառավարութեամբ իբրեւ իրարմէ զատ ազգաց երկիրներ կը սեպուէին: Ասկից ի զատ հին իշխաններն իրենց գահերուն վրայ նորէն հաստատուելն ետքը՝ գրեթէ ուրիշ բանի միտ չէին դնել, բայց եթէ ետքի ատենները Գաղղիացւոց ազդեցութեան տակ դուրսէ կարգերը ջնջելու եւ իրենց հին կարգերը նորէն հաստատելու: Այս ջանքերուն պտուղը Թոլուզոյ սիրաբը դառնացնելն ու իրենց ստացած քանի մը ազատութեանց կարողութեան աւելի եւս զգալի ընելն ուրիշ բան չէր ըլլար: Ամէն դի տեղութիւնն ու իշխանաց վրայ անկատարութիւնն օրէ օր երկրին մէջ կը տարածուէր ու կ'աւելնար:

Աս զգածմանց աւելի եւս սաստկանալուն ու արմատանալուն ուրիշ պատճառ մ'ալ շատ մեծ նպաստ կ'ընէր: Իտալիայի մէջ ատեն ատեն դադարնի ընկերութիւններ կազմուած են, որոնց մէջ ամենէն աւելի համբաւ ունեցողն ու ընդարձակ տարածուածն եղաւ Գաբիոնի անուանուած ընկերութիւնը: Աս ընկերութեան գլխաւոր նպատակն ու ջանքը բոլոր Իտալիայի ազատութիւնը, անկախութիւնն ու միութիւնը՝ այսինքն մէկ իշխող տակ, կամ միակ հասարակապետութիւն ըլլալն էր: Անոր համար Աւստրիայի իշխանութեան տակ ըլլող երկիրներէն (այսինքն Լոմբարտիայէն ու Վենետիկի սահմանէն) դուրս՝ միւս տէրութեանց մէջ ոչ կառավարութիւնը յաջողակի առաջ կ'երթար ու ոչ հասարակաց գործքերը խաղաղութեամբ կը կատարուէին. ամէն դի անկարգութիւն ու շփոթութիւն կը տիրէր:

Նէապոլոյ Փերդինանդ Գ. (Ա.) թագաւորը նորէն գահ նստելն ետքը՝ սկսաւ իր առաջնական ընթացքը բռնել, ինք զինքն որսորդութեան ու ձկնորսութեան եւ ղեռնանաց տալով՝ կառավարութեան գործքերն իր պաշտօնէից թողուց, որոնց ջանքն եղաւ ամէն հին կարգերը բանեցնել ու անոնց համեմատ տէրութիւնը կառավարել: Աս պատճառաւ Թոլուզոյ սկսաւ տէրութեան գէմ իր տհաճութիւնը ցուցնել, Գարպոնարիներն ալ իրենց հնաբնները կը բանեցնէին գրգռուած

սրտերն՝ աւելի եւս գրգռելու: Տեղ տեղ հին ատենուան պէս աւազակաց խումբեր կը կազմուէին ու տէրութեան դէմ օրէ օր կը զօրանային. անանկ որ տէրութիւնը կը պարտաւորէր՝ ասոնց հետ իբրեւ օրինաւոր իշխանութեան մը հետ դաշինք գնելու եւ երբեմն իրենց պահանջածը կատարելու: Աս ամէն տխուր հանգամանաց վրայ ուրիշ վտանգաւոր պարագայ մ'ալ կու գար, այսինքն՝ տէրութեան գանձը շատ գէշ վիճակի մէջ գտնուելուն, զինուորաց թողակները չէին կրնար վճարուիլ: Աւելի գէշ ան էր, որ Գարպոնարիներն ալ աս հանգամանքներն իրենց նպատակին ծառայեցնելով՝ ապստամբութեան հոգին զինուորաց ու քաղաքացւոց մէջ օրէ օր աւելի կ'արծարծէին: Սպանիայի ու Բորգոնկայի մէջ (1820) եղած յեղափոխութիւններուն յաջորդին ու Սպանիայի մէջ նոր ազատական սահմանադրութիւն մըն ալ դրուիլ * Նէապոլոյ տէրութեան մէջ ծանուցուելով, ապստամբութեան դրօշը բանալու վերջին խրախոյսը զարթոյց: Ամէն տեղէն յառաջ Սեսա քաղքին քով ժողովուած բանակին գնդերն յայտնապէս դուրս վերցուցին: Ասոնցմէ 130 ձիաւորք Մորէլի պաշտօնակալին առաջնորդութեամբ (1820. Յուլ. 1.) դիշերանց Նոլա քաղքին մէջ Սպանիայի սահմանադրութիւնը հրատարակեցին: Ուրիշ գնդեր ալ անոնց հետ միացան, որուն վրայ շրջակայ գեղերուն բնակիչքն ու Գարպոնարիներ եկան նոյն զինուորաց մէջ խառնուեցան: Փերդինանդ թագաւորն այսպէս իր զօրքին օգնութենէն զուրկ մնալով՝ խոստացաւ ութ օրէն սահմանադրութիւն մը տալու: Բայց ասիկայ ընդունելի չըլլալով, հարկադրեցաւ խոստանալ որ 1812ին Գորդէզնէրու ըսուած սահմանադրութիւնը կ'ընդունի, անոր կը ստորագրէ ու անոր վրայ կ'երգնու, եւ այս խոստումը (Յուլ. 8.) կատարեց:

Երբ որ Սիկիլիայի Բալերմոյ քաղքին մէջ տէրութեան կառավարութեան կերպին փոխուելուն լուրը հրատարակեցաւ, շուտ մը նոր կողմնակցութիւն մը կազմուեցաւ, որն որ առանձին սահմանադրութիւն մը ու Նէապոլոյ տէրութենէ բոլորովին անկախ ըլլալ կ'ուզէր: Բայց որովհետեւ քաղաքացւոց շատը, ինչպէս նաեւ քաղաքապահ զօրքը Նէապոլոյ նոր սահմանադրութիւնն ընդունած էին, անոր համար երկու կողման մէջ սաստիկ կռիւ մը սկսաւ, որուն մէջ 4000 հոգի քաղքին ճամբաներուն վրայ ինկան մեռան: Ասիկոց ետքը ապստամբները բոլոր կողմէն վրայ յառաջ կ'երթային, ամէն դի գիմացին եկողները զարնելով ու սպաննելով: Միայն Գրէբանոյ ու Մեսսինա քաղաքներուն բնակիչքը թագաւորական զօրքին օգնութեամբ՝ անոնց դէմ ելան եւ հոն բուն թագաւորականաց հաստատուն ու ամուր տեղն եղաւ: Թագաւորական զօրաց հրամանատար Բեբէ զօրապետը, երկու անգամ ապստամբները յաղթելէն ետքը, Բալերմոյ քաղաքն ալ անձնատուր ըլլալու ստիպեց (Հոկտ. 5.):

* Աս սպանիական (Գորդէզնէրու ըսուած) սահմանադրութեան վրայ տես Պատմ. քաղաքական. Եւրոպական տէրութեանց, Հատ. Դ. Երես 54-55:

Եւրոպայի վեհապետներն Իտալիայի, առանձինն Նէապոլոյ մէջ եղած յեղափոխական շարժումները տեսնելով՝ որոշեցին նոր արքայաժողով մը գումարել, զորն որ իրօք ալ սկսան առաջ (1820. Նոյ.) աւստրիական Սիկիլիայի Գրոբբա քաղքին մէջ, բայց ետքը (1821. Յունու.) Աւստրիայի կայսրութեան Գրանիա նահանգին Լայպախ (Լուպիանա) քաղաքին մէջ առաջ տարին ու լմնցուցին. Աւստրիայի ու Ռուսիայի կայսրներն անձամբ եկան, իսկ ուրիշ տէրութիւններն իրենց դեսպանները խաւրեցին: Աս ժողովին Նէապոլոյ Փերդինանդոս թագաւորն ալ հրաւիրուեցաւ, եւ արքայաժողովին մէջ յայտնապէս ըսաւ որ ինք նոր սահմանադրութիւնը բռնի ընդունած ու ակամայ անոր վրայ երգուընցած ըլլալով, ինք զինք պարտաւորեալ չիտեպեր զանիկայ հաստատ պահելու: Եւ թէպէտ Գաղղիա ու Անգղիա կ'ըսէին թէ Նէապոլիտեցիներուն թող տալու է որ իրենց թագաւորին հետ տէրութեան գործքերը կարգի դնեն. բայց Աւստրիա, Ռուսիա ու Պրուսիա միաբանութեամբ որոշեցին զէնքով Նէապոլիտեցիներն ու Սիկիլիացիները հնազանդութեան ստիպելու: Աս բանիս գործադրութեան համար սահմանուեցաւ որ Աւստրիայի կայսրը շուտ մը օգնական զօրք ոտք հանելով, թէ որ Նէապոլիտեցիք իրենք զիրենք թագաւորին հնազանդելու պատրաստ չուընելու ըլլան, միայն 10,000 զինուոր ապահովութեան համար Նէապոլոյ երկիրը խաւրէ. իսկ եթէ հնազանդիլ չուզեն, 100,000ի բանակ մը հոն քաղքընէ ու ապստամբութիւնը բոլորովին վերջացնէ: Ժողովոյն այս որոշումները նախ առանձինն Փերդինանդոս թագաւորն ու ետքը միւս թագաւորները Նէապոլիտեցւոց մասնաւոր յայտարարութիւններով ծանուցին:

Նէապոլոյ խորհրդանոցը տէրութեանց որոշման հՀաւանելով, թագաւորին բացարձակ իշխանութեան հնազանդիլը յանձն չառաւ: Բայց իր յամառութիւնն ու հետտութիւնը կ'ընչպէս ու կ'ընչ ուժով պիտ'որ պաշտպանէր. իր պատերազմական զօրութիւնն ու զօրացը թիւը միայն թղթի վրայ մեծ ու ահաւոր էր. նա եւ զինուորական պաշարներու, ուտելեաց ու ռազմամթերի (munition) պատրաստութեան համար ամենեւին խնամք մը չկար: Ահա աս վիճակի մէջ էր Նէապոլիտեցւոց յեղափոխական կառավարութիւնը, երբ որ Աւստրիացւոց 80,000 զօրաց բանակը Ֆրիման սպարապետին հրամանին տակ (1821, Փետր. վերջերը) Նէապոլոյ երկիրն սահմանը հասաւ: Նէապոլիտեցւոց զօրքն երկու բանակի բաժնուած էր, որոնց մէկը Կ. Բեբէ զօրապետին հրամանին տակ Ապրուցոյ նահանգին մէջ երկրին սահմանին վրայ կը կենար. իսկ երկրորդը Գաղղոզ զօրապետին հրամանին տակ՝ Կաեդայի ու Գաբուայի բերդերուն ապաւինած՝ թշնամեաց յարձակմանը կը սպասէր: Իրեզիք քաղքին քովերը (Մարտ 7.) կռիւ սկսաւ. եւ Աւստրիացւոց քաջութեամբ քանի մը ժամու մէջ յաղթութիւնը որոշուեցաւ: Հոն Բեբէին տակ եղող զօրքը բոլորովին պարտուելով՝ առանց կարգի

ու արտործնաբար սկսան փախչիլ։ Ասոր վրայ Գարազգողային հրամանին տակ ըլլող զօրքն ալ ապստամբելով, ինքն ալ ստիպեցաւ բերդերուն դռները բանալ. որով արին հեղուծիւնը դադարեցաւ եւ (Մարտ 24.) ամէն բան լիննալով, Աւստրիացիք բոլոր Նէապոլիս թագաւորին հնազանդեցուցին. եւ մայրաքաղաքին ժողովուրդը յաղթութեան դաբններով իր ազատիչներն ընդունելով, բոլոր յեղափոխութեան վերջնալը յայտնի ըրաւ։ Իսկ Սիկիլիա-ցոց պարտութիւնն ու խոնարհիլը, միայն 10,000 աւստրիացի զօրաց գալովը, առանց կռուոյ գլուխ ելաւ։

Նէապոլեցոց ապստամբութիւնը կատարեւապէս չվերջացած՝ Սարդինիայի մէջ Գարպոնարիները (Մարտ 9.) յեղափոխութիւնը սկսան։ Աղբթսանդրիայի, Գորգոնայի ու Ֆոսսանոյի մէջ եղած զօրքը տէրութեան դէմ գլուխ վերցուցին, ու երեք օր ետքը (Մարտ 12.) Գուրինի բերդապահ զօրքը Սպանիայի ազատական սահմանադրութիւնը հրատարակեց։ Վիկտոր Էմանուէլ թագաւորը շուտ մը գահէն հրաժարեցաւ, եւ ինք թագաժառանգ որդի չունենալուն՝ իր Վարոլոս Փելլքս եղբայրն իրեն յաջորդ անուանեց. բայց որովհետեւ աս ալ որդի չունէր եւ նոյն ատեն Մոտենա կը բնակէր, Գարինեանի Վարոլոս Ալբերտ իշխանը՝ որ նոյն թագաւորական ցեղէն էր, իբրեւ թագաժառանգ թագաւորութեան տէրութեան խնամապետ ու կառավարիչ դրուեցաւ։ Աս իշխանը շատոնցունէ Գարպոնարիա բնկերութեան մէջ մտած էր, բայց իր կառավարութեան սկիզբներն անանկ տարակուսելի ընթացք մը բռնեց, որ ամէնքն ալ հասկըցան թէ ինք իրենց կարգաւորութիւններուն ու խորհուրդներուն պիտ'որ չհետեւի։ Ասկից զատ Սարդինիայի տէրութեան այլ եւ այլ մասանց մէջ ուրիշ ներքին շփոթութիւններ պակաս չէին, որովհետեւ Սարդինիայի մէջ մասը Սաւոյայի հետ կ'ուզէր որ կառավարութեան կերպը՝ բացարձակ թագաւորութիւն կամ արձակապետութիւն ըլլայ, իսկ Գենուա իր հին անկախ հասարակապետական կառավարութիւնը ձեռք բերելու կը բաղձար ու կը ջանար։

Վարոլոս Ալբերտ այս ամենայն գիտնալով՝ կառավարութիւնը սկսելէն տասն օր ետքը՝ (Մարտ 21—22) գիշերանց դադուռկ Գուրինէն ելաւ, նոյն ճամբով՝ որով քանի մը օր առաջ զօրաց մէկ մասն իր հրամանովը յառաջ գացած էր, դէպ ի Լոմբարտիայի սահմանը գնաց։ Ինք հոն հասածին պէս՝ իր զօրաց տէլլա Գորրէ հրամանատարը Նովարա քաղաքին քովերը հաւատարիմ գնդերը կարգի դրաւ, որոնց հետ եկան միացան Աւստրիացի խաւրուած օգնական զօրքերը Պուպնա սպարապետին հրամանին տակ։ Եւ երբ որ (Ապր. 8.) պատերազմն սկսաւ, յեղափոխականք մէկ օրուան կռուոյ մէջ այնպէս յաղթուեցան, որ բոլոր ուժերնին ու ազդեցուծութիւննին կորսնցնելով՝ Սարդինիա ալ անոնց կողմնակցութեան հնարքներէն ազատեցաւ։ Պատերազմին երկրորդ օրը՝ Գուրին, երրորդ օրն ալ՝ Աղբթսանդրիայի հզօր բերդը՝ որ սահմանադրականաց մէկ հատիկ ապաստանն էր, առանց կռուոյ թագաւորականաց ձեռքն անցան։

Բայց այսչափ քիչ ատենուան, այսինքն հինգ օրուան մէջ յեղափոխականք տէրութեան գանձը բոլորովին պարպած էին, 16 միլիոն ֆրանք անկից յափշտակելով։ Վուր լմննալէն ետքը Պուպնա սպարապետն աւստրիացի օգնական զօրքով (Ապր. 12.) յաղթանակաւ Գուրին մտաւ։ Ասկից ետքը Վարոլոս Փելլքս թագաւորն ալ Մոտենայէն եկաւ իր գահը նստաւ ու յանցաւորներուն, հասարակ զինուորաց ու քաղաքացիներուն ընդհանուր թողութիւն հրատարակեց. միայն պաշտօնական լինէն ու ապստամբաց գլխաւորները խստիւ պատժուեցան։

Սարդինիայի մէջ Գարպոնարիներուն պատիժն ու հալածումն այսպէս թեթեւ ու կարճ եղաւ։ Բայց Նէապոլոյ տէրութեան մէջ շատ աւելի խիստ կերպով պատժուեցան. տէրութիւնն ալ իր խստութիւնն ամէն քաղաքներու եւ գաւառներու մէջ ու ամէն կարգի մարդկան վրայառանց խնայելու բանեցուց։ Տէրութիւնն այս ամէն խիստ միջոցներն առանց արգելքի բանեցունելու համար Աւստրիայի օգնական զօրքը քանի մը տարի իր երկրին մէջ պահեց. որոնք յամի 1826 Սիկիլիա կղզին ու յաջորդ տարին Նէապոլոյ ցամաքէն իրենց երկիրը դարձան. ամէն տեղ իրենց քաջութեան ու զինուորական կարգաւորութեան համար բոլոր երկրին բնակչաց շնորհակալութիւնն ու գովեստներն ընդունելով։

ԱՅԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

Նեղոս գետին աղբերականց գտնուիլը։

Աս տարւոյն Մայիսի 25ին, Լոնտոնի աշխարհագրական արքունի ընկերութիւնն իր տարեկան ժողովքն ըրաւ։ Սիր Ռոտէրիգ Մալիսըն՝ ընկերութեան գահերէցը, ժողովքը բանալէն ետեւ, ելեւմտից հաշիւն ընկերութեան անգամներուն առջեւ դրաւ, ուսկից իմացուեցաւ որ ընկերութիւնը հիմայ 9500 սդեռլին հաստատուն դրամագլուխ ունի. եւ 1800 բուն անգամներէ եւ 52 թղթակցող ու պատուոյ անգամներէ կը կազմուի։ Անկէ ետեւ գահերէցն անցեալ տարի աշխարհագրական գիտութիւնն ու ճամբորդութեանց վրայ տեղեկութիւն տուած ատեն, Նեղոս գետին աղբերականց գտնուելուն ստորագրութիւնն ամենուն հետաքրքրութիւնը զարթոյց։ Եւ որովհետեւ աս հազարաւոր տարիներէ վեր անծանօթ մնացած խնդրոյն վերջապէս լուծուին ամենուն համար շատ հետաքրքրական է, անոր համար մենք ալ մէկ քանի նախընթաց տեղեկութիւններէ ետքը, գահերէցին ճառին գլխաւոր մասերը համառօտելով հոս կը գնենք։

Նեղոս գետն ինչպէս ամենուն ծանօթ է, երկու ձիւղ ունի, այսինքն՝ Պահր իւլ աղբադ կամ Վապոյտ Նեղոս, եւ Պահր իւլ ապիատ կամ Ճերմակ Նեղոս։ Պրիւս ճամբորդին՝ Վապոյտ Նեղոսը մինչեւ իր Հապէշիստանի աղբերակունքը հետաքրքրելէն ետեւ ալ, բուն Ճերմակ Նեղոսին աղբերականց ուր գտնուելուն խնդիրը եւ

ոչ քայլ մը յառաջ դացած էր: Ամենէն հեռաւոր կէտը՝ ուր եւրոպացի ծամբորդներ յառաջացած էին, հիւսիսային լայնութեան 4 աստիճանը հազիւ կ'անցնէր, եւ ըստ հետեւորդի կոնտուրայի քաղաքէն եւ ոչ հարիւր մղոն անդին էր: Կոնտուրայի ու Գաղէճ քաղաքներուն մէջ, մինչեւ ուրտեղը հասան Պուրդըն ու Սբէգ գիտնականներն իրենց քանի մը տարի յառաջ ըրած ծամբորդութեան ժամանակը, 10 աստիճանէն աւելի միջոց կայ, եւ եթէ Նիւնդա լճին հարաւային եզերքին հեռաւորութիւնը, զորն որ Սբէգ միայն տեսած է, կոնտուրայէն դէպ ի հարաւ, նոյն լճին ծայրէն առնելու ըլլանք, ուր տը Պոնոյ ու Միանի ծամբորդները հասան, ամենէն քիչ 400 մղոն միջոց կ'ունենանք: Արդ հաստատուն կը գիտցուէր որ Ճերմակ Նեղոս գետին աղբերակունքն աս ընդարձակ միջոցին մէջն է, բայց թէ արդեօք վերջիչեալ լճէն՝ թէ ուրիշ լճէ մը կը բխի, կամ մերձակայ լեռանց առուակներէն իր գոյութիւնը կ'ընդունի, մինչեւ հիմայ անծանօթ մնացած էր:

Արդ գահերէցին տուած տեղեկութիւններովն աս խնդիրն ալ լուծուեցաւ: Շատ ժամանակներէ վեր կը գիտցուէր, որ Նիւնդա լիճը, որն որ ծովու երեսէն 3—4000 ոտք բարձր է, հասարակածէն դէպ ի հարաւ 150 մղոն կ'երկրնայ, եւ հասարակածն իր վերջին հիւսիսային եզերքն է. իսկ լճին՝ արեւելքէն դէպ ի արեւմուտք ունեցած լայնութիւնը, անկէ աւելի կը համարուէր: Արդ աս ընդարձակ լճէն, հիւսիսային եզերքին միջակէտին մօտերը 150 անգղիական կանգուն լայնութեամբ կը բխէ Ճերմակ Նեղոս գետը, եւ անկէ քիչ մը վար երթալէն վերջը՝ 12 ոտք բարձր ջրվժժէ մը կը սահի: Ծամբորդութեան ունեցած բուն ակներեւ էական հետեւութիւնն աս է. սակայն գիտնական օգուտը միայն այսչափ չէ: Եղած նոր քննութեանց նայելով, իմացուեցաւ որ Նիւնդա լճին արեւմտեան կողմը, լեռանց կողմ մը եւ չէ թէ լեռանց շարք մը կը գտնուի, որոնք մինչեւ հիմայ կարծուածին պէս՝ յաւիտենական ձիւնով ծածկուած չեն: Աս լեռանց մէկուն բարձրութիւնը 10,000 ոտք է: Նոյնպէս ան ենթադրութիւնն ալ ստուգուեցաւ թէ Ափրիկէի ներքի կողմերը խել մը լճեր կը գտնուին, որոնք հասարակածին յորդաճոս անձրեւներն իրենց մէջ կ'ընդունին, եւ ետքէն Ճերմակ Նեղոս գետը կը թափեն, որով եւ Նեղոս գետին ժամանակ ժամանակ բարձրանալուն ու նուաղելուն ստոյգ պատճառն իմացուեցաւ: Վերջապէս ան վայրենի ժողովրդոց մէջ ծամբորդութիւն ընելու կարելիութիւնը, որն որ մինչեւ հիմայ տարակուսի տակ կը ձգուէր, հիմայ փորձով տեսնուեցաւ: Այս ամենայն՝ գիտութեան համար այնպիսի մեծ յաղթանակներ են, որ Սբէգ ու Վրանդ գնդապետներն իրենց ստացած անմահ արմաւենիներուն ամենայն իրաւամբ արժանի են, թէպէտ եւ իրենց ըրած դիւտը՝ վաճառականութեան կամ մշակութեան համար այնչափ մեծ ու ակներեւ հետեւութիւն մը չունեցած ըլլայ:

Աս նոր գիտնական գիտնական շահէն՝ անտեսական կամ գործնական օգտին անցնելով, գահերէցն ըսաւ որ

նոյն տեղերուն երկրին երկրախօսական յատկութիւնները, ոսկեղ բովեր գտնուելու հաւանականութիւն չեն ցուցներ: Նոյնպէս խիստ քիչ յոյս կայ՝ նոյն տեղեւան բնակիչներուն հետ վաճառականութեան հաստատուն դաշինքներ գնելու: Սբէգ գնդապետը Նիւնդա լճին չորս կողմը պտրտած ատեն՝ երեք գլխաւոր ցեղերու հանդիպեցաւ, որոնք իր կարծածին չափ վայրենի չէին, եւ ամենէն զարմանալին ան է՝ որ բովանդակ երկրին մէջ, այսինքն Չանդիպարէն սկսեալ մինչեւ Կոպիս անուանեալ ժողովրդոց բնակութեան տեղը, կոնտուրայէն գրեթէ 200 մղոն ընդարձակութեան մէջ, մէկ լեզու կը խօսին. բայց թէ ասոր պատճառն արդեօք ան է, որ նոյն երկիրներուն բնակիչները Հապէշիստանէն դաղթած են, տակաւին յայտնի չէ: Միայն աս ստոյգ է՝ որ Կոպիս անուանեալ ժողովուրդն իրենց դրացիներէն աւելի վայրենի են, եւ անոնցմէ զատ լեզու կը խօսին: Մէկալ երեք՝ Ուկանտայ, Ունիսոյ ու Գարակվէ ըսուած ցեղերն իրենց հեղբարուքն անոնցմէ շատ կը տարբերին: Սբէգ զանոնք տրեւելեան Ափրիկէի Գաղղիացիները կը կոչէ:

Մօտերս՝ ինչպէս Լոնտոնէն Յունիսի 18ին կը դրեն, նոյն երկու ծամբորդները ամսոյն 16ին Սուգամբըն հասան, եւ հոն ժողովրդէնէն մեծ ուրախութեամբ ու ծափահարութեամբ ընդունուեցան: Իրենց ողջմամբ գալստեան համար նոյն տեղոյն քաղաքապետին ըրած բարեմաղթութեան ճառին պատասխանին մէջ ծամբորդները մէկ քանի նոր տեղեկութիւններ տուին: Բոլոր ծամբորդութեան տեղը 3000 մղոն է եղեր: Սբէգ գնդապետը, յառաջագոյն ըրած մէկ ծամբորդութեան ժամանակ, Վիկտորիա Նիւնդա լիճը, Ափրիկէի ներքին կողմերը հասարակածին (4 հարաւային ու 1 հիւսիսային լայնութեան) տակ գտեր է: Անկէ ետքը Չանդիպար՝ Վրանդ գնդապետին հետ միանալով, երկրորդ ծամբորդութիւն մ'ալ ըրեր է, որ միջոցին դէպ ի հիւսիս վազող գետ մը գտնուէն, որուն ընթացքին հետեւելով՝ հին Նեղոս գետը հասեր եւ անկէ Եգիպտոս եկեր են:

ՄԵՇԲԵԼՈՐԲԷ

Լոնտոնի մեծ գողոյթի մը:

Շատ ժամանակ չկայ, Լոնտոն զարմանալի գողութիւն մը պատահեցաւ: Նոյն քաղաքին արուարձաններէն մէկուն մէջ, կարգաւորեալ հագուած մարդ մը ժամագործի խանութ մը կը մտնէ, կ'ուզէ ժամացոյց մը գնել: Ժամագործն անոր առջեւը քանի մը ոսկիէ ժամացոյց կը դնէ, որոնց մէջէն օտարականը 20 սղեւիկն արժող ժամացոյց մ'ընտրելով, առանց գնային վրայ երկայն խօսելու՝ թերթակալէն 100 սղեւիկնոց թղթագրամ մը կը հանէ, ժամագործին կու տայ ըսելով, որ շնորհք ընէ նոյնը փոխէ, իր ստակն առնու եւ մնացածն ետ տայ: Վաճառականը թղթագրամն աղէկ մը գննելէն ետեւ, վրան սուտ ըլլալուն նշան մը չտեսնելով, արկղէն 80 սղեւիկն կը հանէ օտարականին կու տայ: Օտարականը խանութէն դուրս ելած ատեն, դրան առջեւը՝ նոյնպէս կարգաւորեալ հագուած մարդու մը կը հանդիպի, որուն՝ գնած ժամացոյցը կը ցուցնէ, եւ կը սկսի անոր ընտրի գործուածքը գովել ու զինքը յորդորել որ ինք ալ գնէ: Ասոր վրայ երկուքը մէկտեղ խանութ կը մտնեն,

եւ առաջինը՝ նոր եկողին մէկ քանի խօսք ըսելէն ետեւ մէկալն ալ վերջապէս նոյն գնով ժամացոյց մը գնելու կը հաւանի։ Ասիկայ ալ նոյնպէս ժամագործին հարկու աղեւթին թղթա-դրամ մը կու տայ (կ'երեւայ թէ անգղիացի աշուղականները պզտիկ դրամ չունին), որն որ նոյնին նենգեալ չըլլալուն վրայ ապահովեալէն ետեւ՝ անոր ալ 80 սղեւթին ետ կու տայ։ Աս-կայն նոյն մարդը ստակն ու ժամացոյցը ձեռքն առած ատեն, երկուքին վրայ ալ աչքի զարնող այլայլութիւն մը կ'երեւայ, դէպ ի դուրս փողոց կը սկսին նայիլ, իրարու հետ փոփոսալ եւ վերջապէս կ'ուզեն հապճեպով ելլել փախչիլ։ Նոյն միջ-ցին յանկարծ, վաճառականին մեծ զարմացմամբ, ոստիկան մը խանութին դրան առջեւը դիմացինին կ'ելլէ, ու առանց ակնա-ծուծեան՝ երկուքն ալ օձիքէն կը բռնէ, ու Գող աւազակ-ներ, վերջապէս զձեզ բռնեցի ըսելով, խանութ կը խլթէ։ Անկէ ետքը ոստիկանը ժամագործին դառնալով, կ'ըսէ որ աս երկու մարդիկները Լոնտոնի անուանի գողերէն են, եւ կը հարցունէ որ իրմէ ի՞նչ գնեցին։ Աս երկու պարոնները, կը պա-տասխանէ վաճառականը, աշուղներուն չհաւատալով, 40 սղեւթինով երկու ժամացոյց գնեցին ու ստակն անմիջապէս վճարեցին։ Հա, հա, գոչեց ոստիկանը ծիծաղելով, եւ իւրա-քանչիւրը մէյ մէկ 100 սղեւթինաց թղթադրամ վճարեց, չէ՞ մի։ Այո՛, պատասխան տուաւ վաճառականը, որուն երեսէն կ'երեւար թէ բանին էութիւնը հասկնալու սկսած է։ Թղթա-դրամներն ուր են, հարցուց ոստիկանը։ Վաճառականը թղթա-դրամները հանեց, եւ ոստիկանը նոյները ձեռքն առնելուն պէս՝ վաճառականին ծանոյց որ նենգեալ ու սուտ են, եւ յան-ցաւորներն ալ խոստովանեցան։

Ոստիկանն ըրած որոն վրայ ուրախացած, ժամացոյց-ները, թղթադրամները, ստակն ու յանցաւորները մէկտեղ առնելով՝ կառք մը կը մտնէ, վաճառականին յանձնելով, որ ժամէ մը ետքը ոստիկանութեան սենեակը գայ։ Հաղիւ՛ կառ-քին անիւներուն ձայնը դադարէլէն ետեւ, մեր խանութպանին փողն եկաւ որ աւելի աղէկ կ'ըլլար եթէ ինք ալ անոնց հետ մէկտեղ երթար։ Շնչասպառ կառքին ետեւէն կը վազէ. սա-կայն անիկայ արդէն աներեւոյթ եղած էր։ Ոստիկանութեան սենեակը կ'երթայ կը հարցունէ, սակայն պատահածին վրայ ոչ որ տեղեկութիւն ունի. երեք գողերն աներեւոյթ եղած էին։ Խանութպանը ժամանակին անպիտանութեան վրայ նեղացած, որ նաեւ ոստիկանութեան յարգելի զգեստը իրեն գողութեան պատրուակ կը գործածէ, տուն դարձաւ եւ գրասեղանին առ-ջեւը նստելով, հայրեզբքին մէջ շահու եւ Վնասու գլխուն տակ գրեց. 160 սղեւթին ու երկու ոսկիէ ժամացոյց քսանա-կան սղեւթինով իրեն օրական ծախք։

Օրապարտիկի մէջ մեկամարտութիւն։

Միաբանեալ նահանգաց Սահմանադրութիւն ձոն Լէ-վին Անգղիացի ու Պր. Թարդայֆեր Պրուշ օգանտուորդնե-րուն մէջ պատահած զարմանալի մենամարտութիւնը կը պատ-մէ։ Վերոյիշեալ երկու անձինք Միաբանեալ նահանգաց քա-ղաքներէն մէկուն մէջ իրարու հանդիպելով, ուր երկուքն ալ հրապարակաւ օդի վրայ ճամբորդութիւն պիտի ընէին, իրենց մէջ ծագած կռուայ մը պատճառաւ իրար մենամարտութեան հրաւիրեցին։

Երկայն ժամանակ՝ գործածուելու գէնքին վրայ վիճե-լէն ետեւ, վերջապէս միաբանեցան որ օգապարկին մէջ իրա-րու հետ զարնուին, այսինքն՝ հրացանը չէ թէ իրարու՝ այլ օ-դապարկին վրայ պարպեն։ Եւ որովհետեւ ատրճանակին մը հա-րուածք մեծ հետեւութիւն մը չէր կրնար յառաջ բերել, ու ըսչեցին միանգամայն որ ամէն մէկը չորս գնդակով լեցուած հրացնէ մը գործածէ։ Ասոր ճշմարտութեան մարդ չէր հաւա-տար եւ ոչ որ կը կարծէր որ մենամարտութիւնն իրօք պիտ'որ կատարուի։ Այսու ամենայնիւ, կ'ըսէ նոյն լրագիրը, մենամար-տութիւնը Սալիսպուր գեղին քով կատարուեցաւ։ Պոսքն չի-նուած երկու օգապարկիներն, 80 քայլ հեռաւորութեամբ սկսան դէպ ի վեր բարձրանալ։ Վրան քանի մը րոպէ անցաւ, վարէն նշան մը տրուելով, երկու հրացան պարպուելու շաչին

մը լուեցաւ։ Օգապարկիներէն մէկը վեհութեամբ իր ըն-թացքը շարունակեց, իսկ մէկալը քանի մը անգամ իր չորս կողմը թաւալելէն ետեւ, իսկզբան կամաց ու քիչ մը ետքը սաստիկ արագութեամբ սկսաւ իյնալ։ Պր. Լէվին, որն որ ա-սոր մէջ կը գտնուէր, բոլորովին ինք զինքը կորսնցուցած ու բոլորովին ջախջախուած գտնուեցաւ. այսու ամենայնիւ կենքն ազատելու յոյս կայ։ Իսկ Պր. Թարդայֆերին ի՞նչ ըլլալը չի-գիտցուիր։

Յետադարձական զարմանալիք։

Անցեալները Լոնտոնի գիտնականաց մէջ մեծ հե-տաքրքրութիւն զարթոյց, կենդանաբանական պարտէկն մէջ Պիւթոն ըսուած օձերուն կարգին տակ գացող օձի մը հաւ-կիթածելը, եւ նոյնը մեծ հոգացողութեամբ թխտելը։ Օձե-րուն հաւկիթածելը յառաջագոյն տարակուսի տակ կը ձգու-էր, վասն զի շատերը կը կարծէին որ պաղ արիւն ունեցող կենդանիները՝ չէն կրնար թխտելով ձագ հանել։ Սակայն աս սխալ կարծիքը հիմայ մերժուեցաւ։ Չէրմաշափով եղած զա-նազան փորձերով ու զննութիւններով իմացուեցաւ, որ թխտող մայր օձին ջերմութիւնը Ֆարէնհայթի 8—20° աստի-ճան կ'աճի, որով կատարեալ ի վիճակի կ'ըլլայ հաւկիթը թխտելու։ Նոյնն ասկէ քսանութէկ տարի յառաջ Վալանսիէն Գարդիայի բնապատումը, Փարիզի տնկոց պարտէզին մէջ եգ օձի մը վրայ դիտած էր, սակայն նոյն ժամանակ չէր կրցեր բարեխառնութեան աստիճանը ճիշդ որոշել, ինչպէս աս ան-գամ պատահեցաւ։

Ամերիկայի պատերազմն ո՛րչափ արժամ է։

Ամերիկայի քաղաքային պատերազմին համար մինչեւ հի-մայ եղած ծախքը, Ամերիկայի լրագրի մը մտերա հրատարա-կած հաշուին համեմատ 2300 միլիոն տոլլարի (1 տոլլար = շուրջ 20 դրուրուշ) հասած է։ Սակայն ո՛րչափ մեծ է աս գու-մարը, Եթէ մարդ մը մէկ ժամու մէջ 1000 տոլլար համէր, եւ ամէն օր տասը ժամ նոյն գործքին զբաղէր, ամբողջը համ-ընելու համար 230,000 օր կամ 640 տարի հարկաւոր էր։ Դար-ձեալ դէնքը թէ տոլլար մը մէկ մաս երկայնութիւն ունենայ, քանի՞ անգղիական մղոն կ'ընէ 2300 միլիոն տոլլարի գիծը. 37,000 մղոն, որ է ըսել, 1½ անգամ աշխարհի չորս կողմը կրնար փաթթուիլ։ Վերջապէս ենթադրելով որ տոլլար մը մէկ ունիկ կշռէ եւ կառքի մը վրայ մէկ տակառ (22 կենդինար) կարենանք բեռնաւորել, քանի՞ կառք հարկաւոր էր նոյն դրա-մոց գումարը տանելու համար, 64,625 կառք։ Մեր որդիքներն ու որդւոց որդիքները, կ'ըսէ աս տեղեկութիւնները տուող լրագիրը, աս պարտքը պիտ'որ քաշեն։

Շոռն մը դատաւորի պաշտօն կը կատարէ։

Փարիզ բնակող Անգղիացի մը, խոշոր յաղթանդամ Նոր Ֆուլտոնտի շոռն մ'ունէր, զորն որ դուրս պտտուելու դացած ատեն մէկտեղ կը տանէր։ Օր մը նոյն շոռնը տիրոջը քովէն դացած ատեն՝ կը տեսնէ որ հասարակ պզտիկ շոռն մը, իրեն հետ ընկերացող մեծ շան մը ոտքը կը խածնէ։ Նոր Ֆուլտոնտի-տի շոռնն ասիկայ տեսնելուն պէս, կ'երթայ պզտիկ շոռնը կը խածնէ եւ Սէն դետին եղբքը տանելով՝ ջրին մէջ կը ձգէ։ Շոռնը շիտակ գետին մէջ իյնալով խղիւղուելու վտանգի մէջ էր։ Երկայն ժամանակ պոռալէն կանչու-րուտեղէն ետեւ, Նոր Ֆուլտոնտի շոռնը ետեւէն ջուր կը նետուի, շոռնը ջրէն կը հանէ ու աղէկ մը թօթուուելէն ետեւ՝ հանդարտութեամբ ճամբան կը շարունակէ, տիրոջը քովը կ'երթայ, որն որ աս արդար դատաստանին մեծ զարմացմամբ հանդիսատես եղած էր։

ԲԱՐՈՅԱԿԵՐ

ԱՄԱՅԻ ԿՂԶԻՆ

2է, ըսաւ ինք իրեն, թող մնայ: Պատերազմական նաւու մը հրահանգը գուցէ անօր յանդգնութիւնը կը զսպէ, եւ իշխանութեան գլուխ ծուկ կը սորվեցընէ:

Աս եղաւ Կոմսին խորհրդածութեանց հետեւութիւնը: Իսկզբան անդ Փիլիպպոսին գեղնութիւնն ու նուաղած կերպարանքը սիրտը շարժած էին: Բայց ետքէն երբ որ տեսաւ թէ թշնամին զինքը ճանշաղով վրան արհամարհական հայեցողածք մ'արձակեց, միտքը դրաւ որ աս ժպիրհ նաւաստիին հպարտութիւնը խորտակէ:

Դժբախտ Փիլիպպոս իր անձէն աւելի չարագոյն թշնամի չունէր: Փոխանակ քաջասրտութեամբ յանձն առնելու ան բանը, որմէ ազատիլը գիտէր թէ անկարելի է: փոխանակ իր պարտքերը կատարելով իր ընկերներուն ու մեծերուն համարումը ստանալու: փոխանակ իր բարի վարմունքովը Կոմսին ատելութիւնը մեղմացընել ջանալու, ինք զինքն այնպէս մը վրէժ-խնդրութեան բաղձաքնքին տուաւ, որ ոչ երկիւղն ու ոչ սպառնալիքները կրցան զինքը վախցընել ու միտքը փոխել: Որչափ որ նեղութիւններն ու վշտերը կը սաստկանային, այնչափ ալ կատաղութիւնը կ'աճէր եւ յուսահատութիւնը մինչեւ վերջին աստիճանը կը հասնէր: Այսպէսով իր յանդուգն յամառութեամբը նաւուն մէջ անցուցած առաջին երեք ամիսը երեք պատժէ ազատ չեղաւ:

Եթէ Փիլիպպոս իր պաշտօնութեան ատեն սրտին մէջ ունեցած կրօնական դժածմունքը դարձեալ զարթուցանելով, ատելութեան բորբոքը շնչուցած ըլլար: Եթէ իր ունեցած ընական ձիւքերը գործածելով եւ իր վիճակին գործքերուն սրտի մտօք դրաղելով, մեծերուն առջեւը գործքով ցուցուցած ըլլար, որ նաւաւարութեան ամենէն դժուարին գործքերն ալ յաջողութեամբ կրնայ կատարել: վերջապէս եթէ ինչպէս որ իր վիճակէն վեր աղէկ կըթուլան ու ազնիւ բարք ունէր եւ միանգամայն խիստ զօրաւոր եւ մեծապէս քաջասիրտ էր, նոյնպէս ալ իր առաջին տարիներուն պէս կարգաւորեալ վարմունք ունենար, ամէն մարդ, եւ ամենէն աւելի իր արդար ու աշխուական հրամանատարը, իրեն սէր ու համարում կ'ունենար: Այսպէս որ վարուէր, իր հալածիչը չէր կրնար յանդգնիլ իրեն դէմ բան մ'ընելու, եւ գուցէ ալ իր նախապաշարման ու ատելութեան ինչ աստիճանի անարդական ու անիրաւ բան ըլլալն ինքն ալ կ'իմանար: Ասոր հակառակ Փիլիպպոս կարծես թէ ուրիշ դիտում չունէր, բայց եթէ զանիկայքդուեւ եւ աւելի եւս զայրացընել: որուն դիմացը Կոմսն ալ իր մեծանձն բնաւորութիւնը մոռնալով, ամենայն եղանակաւ կը չարչարէր աս խեղճը, որն որ իր իշխանութեան տակն

էր. եւ միտքն ալ դրաւ որ ամենեւին չխնայէ, մինչեւ որ անոր հպարտութիւնը չխտնարհեցընէ:

2եմ գիտէր ինչ ընելու է աս Փիլիպպոսին, ըսաւ օր մը Կոմսին Սենդ-Ակ տեղապահը, երբ որ նաւաստապետը Մեր-վիլ թնդանթէ մը կը քակէր, ուր իր աննուաճելի յամառութեան համար Սպարտացի դիւցազնի մը հաստատութեամբ սոսկալի եւ թշնամանալից պատիժ մը կրած էր: Ոչ արբշիւ է, ոչ հայհոյիչ, ոչ ալ նաւաստեաց մէջէն անառակներուն հետ ընկերութիւն կ'ընէ. սակայն եւ այնպէս ինք առանձին անոնց բոլորէն ալ աւելի խիստ մեծ նեղութիւն կու տայ մեզի:

Սենդ - Ակ տեղապահն աս խօսքն անոր համար խօսեցաւ, որ քաջաբերութիւնն տայ խեղճ երիտասարդին, որն որ սաստիկ տանջանաց մէջ ցուցուցած հաստատութեամբն անոր սիրտը շարժած էր:

Ահ, պատասխանեց Կոմսն արհամարհական եղանակաւ մը, ստահակութիւնն ու անկարգութիւնը նոր բանն չէն ան թշուառականին. անիկայ միշտ այնպէս եղած է, ինչպէս որ հիմայ կը տեսնէք:

Սենդ է. զիս այսպէս ընողը դուն ես, գուցէ անդ ինչ Փիլիպպոս շանթահարիչ նայուածքով մը:

Ի՜նչ, զիս սո՛ւտ պիտի հանես, ըսաւ Կոմսը, Մերվիլն ապտակ մը զարնելով:

Այո, անդժութ հարստահարիչ, սո՛ւտ է, պատասխանեց Փիլիպպոս, եւ ինքն ալ նոյն սաստկութեամբ անոր ապտակ մը զարկաւ:

Սենդ - Ակ տեղապահը վրան գլխով թեւն երկընցուցած էր զինքը խափանելու համար. բայց բանը բանէն անցած էր: Թշուառ, ըսաւ ցուազին եղանակաւ մը, կեանքը զո՛ք ըրիր:

Թող առնու, պատասխանեց Մերվիլ. ասիկայ ինձի ընել կրցած վերջին փնտն ըլլայ: Աս ըսաւ եւ առանց տրտունջ մ'ընելու ձեռուներն երկընցուց, եւ թող տուաւ որ շղթայի զարնէն:

ԳԼՈՒԽ Ե.

Աս վերջին խտուութեան պատճառն ան էր՝ որ մեծերն իր յուսահատական յամառութիւնը, միանգամայն կենաց կուրուստը բանի տեղ չընել տեսնելով, կը վախնային որ նաւուն կրակ չտայ եւ բոլոր նաւաստեաց հետ օդ չհանէ: Ուստի ասան կով շղթայի զարնուած՝ նաւուն յարկին վրայ կը պահէին:

Փիլիպպոս նոյն խեղճ վիճակին մէջ ցորեկը՝ արեւուն կիզիչ ճառագայթներուն, իսկ դիւերը ցօղին սաստիկ պաղուութեան տակ անցընելով, վայրենի գազանի մը շնորհուած փոքր ազատութեանն ալ գուրկ մնացած, կը սպասէր որ նաւը նաւահանգիստ մը հասած ատեն՝ պատեւազմական խիստ օրինաց որոշումներուն համեմատ պատիժը վրան կատարուի:

Աշիլ նաւն ու իր պաշտպանութեան տակ կ'ողող առեւտրական նաւերը նոյն առանձին Պրազիլայի եղունքը կը մտնէին: Մինչեւ ան ժամանակը ճամբորդութիւն

նը յաջողութեամբ եղած էր, հոն աղէկ ու նաւաստեաց առողջութիւնը տեղի էր:

Արդէն իրենց տեղը հասնելու վրայ էին, մէյ մ'ալ անգղիացի պատերազմական նաւ մը տեսան, որն որ իրենց ետեւէն ինկած կը հալածէր: Բիւ մը ետքը ուրիշ նաւ մ'ալ տեսնուեցաւ, որն որ կ'երեւար թէ առաջինին հետ միանալ կ'ուզէր: Յայտնի կը տեսնուէր որ կ'ուզէն ճամբան մեր հարուստ նաւերուն խմբին վրայ յարձակիլ՝ աւար առնուլ:

Վաճառականաց նաւերը՝ որոնք իրենք զիրենք չէին կրնար պաշտպանել, զանազան ուղղութեամբ բաժնուեցան գացին, եւ Աշիլը թող տուին որ առանձին անհատաւոր պատերազմի ասպարէզն անցնի: Աս կուրը նպատաւոր դէպք մ'եղաւ Փիլիպպոսին համար: Տեղ տեղ նաւավարաց մէջ սովորութիւն կայ, որ պատեւազմի ատեն բանտարկեալներն ազատ թող կու տան: Փիլիպպոս նաւապետին հրամանաւը շղթաներէն քակուեցաւ:

Սենդ - Ակ տեղապահը զինքն արձակած ատեն, Փիլիպպոս, ըսաւ, անպատշաճ տեղ մեծ քաջասրտութիւն ցուցուցիր. տեսնենք հիմայ հայրենեաց ծառայութիւնը բրած ատենը՝ նոյնպիսի քաջութիւն կ'ուունենան: Նաւաստեաց անմիջական հրաման նաւտարութիւնն ինձի յանձնուած է: Դայէ որ քովէս չհեռանաս:

Ար տեսնէք որ ձեր քովէն չեմ բաժնուիր, պատասխանեց Փիլիպպոս, պաշտօնակալին իրեն երկընցուցած զէնքը ձեռքէն յափշտակելով: Չիս տեսն յափշտակեալ վեր, միայն դուք եղաք որ մարդու տեղ դրիք: Արնաք վրաս վստահ ըլլայ:

Պատերազմը սկսելու համար ամէն բան պատրաստ էր: Թշնամին իր առաւելագոյն ջորութեան վրայ ապստինած՝ յանդգնութեամբ յառաջ կու գար: Աս զարհուրելի վայրկենին, նոյն իսկ ամենէն յանդուգն եղողներէն ոմանց սիրտն ալ սկսաւ պայլալութիւն զգալ. որովհետեւ ընելու պատերազմին չէ թէ ինչքերնին ազատեւր, հապա իրենց կեանքն ու ազատութիւնը պաշտպանելու համար էր իրենց դրօշին պատիւը պիտի պաշտպանէին, ան դրօշին՝ որն որ աշխարհքիս չորս կողմն առնուին յարգելի եղած, ամենուն սիրտը վրան ձգած էր: Բայց իրենց մէջ մէկը կար, որն որ պատերազմելու բաղձանքէն կ'եռար, եւ միտքը դրած էր որ կամ յաղթէ եւ կամ մեռնի, որպէս զի բրած յանգանքները մոռցընէ, եւ ցուցընէ որ ինք լաւագոյն վիճակի արժանի է, ոչ թէ իրեն ստահակ մեռնելու:

Երկայն ու արեւահագեղ եղաւ պատերազմը: Քանի մը անգամ յաղթութիւնը տարակուսի մէջ ինկաւ: Քանի մը անգամ Անգղիացի կարծեցին որ յաղթութիւնը ձեռք բերած ըլլան. բայց վերջապէս Գաղղիացիք իրենց ճարտար շարժմանքներովն ու դիւցազնական քաջութեամբը յաղթութիւնը ստացան: Թշնամեաց նաւերն արտաքոյ կարգի փնտս կրէլով՝ ստիպուեցան իւր քաշուիլ. սակայն Աշիլ ալ այնչափ փնտս կրած էր եւ այնպիսի վիճակի մէջ կը գտնուէր, որ անկարելի է խօսքով բացատրել: